

MARKINA, BIZKAIERA LITERARIOAREN SEHASKEA

Markina, 1983-IX-25

*Fr. Luis Villasante
Euskaltzainburua*

- Markina-Xemeingo Alkate jaun Lauren Aretxabaleta,
- Jose M.ª Makua, Bizkaiko Diputadu nagusia,
- Jose M.ª Velez de Mendizabal, Kontseilari ordea,
- Patxi Zubikarai, Bizkaiko Kultur arduraduna,
- Urkixo-tar Inazio jauna,
- Euskaltzaindiko jaunak.

Jaun Andreak:

Euskerearen landan bere-biziko garrantzia dabeela euskalkiak edo euskal dialektoak, ez da ez dakienik. Euskaltzaindiak berak batzorde bat dauka Euskalkiena deritxona. Ahozko euskerea, hau da, herriak berba egitean darabilena, ez da toki danetan bardina, euskalki edo dialektotan banandua dago, eta batetik bestera bere bai, dialektoaren barruan. Bonaparte Printzipeak azterketa luze eta sakonen ostean erabagi eban euskeran 8 euskalki edo dialekto dagozala. Azkuek, geroago, esango dau 8 barik, 7 direala. Beste batzuen eretziz larregi dira zortzi edo zazpi, eta gitxitu gura dabe kopuru hau; beste batzuek, ostera, handitu egiten dabe euskalkien kontua.

Eretxietan bat ez etorte honek beronek adierazoten dau honek ez direala Matematika hutsak, euskalkien arteko mugeak ez dagozala beti garbi; nun hasten dan bat eta non bestea ez dala beti jakiten erraz. Baina euskerearen barruan desbardintasun ezagunak eta txito handiak dagozala, hori bai, danok autortuten dabe. Eta ahozko euskalkien artean dabala bat guztiz berezia, batzuk bizkaieria eta beste batzuk sartaldeko euskalkia deituten dabeena, hori bere bai.

Baina ez da nire asmoa ahozko euskalkietaz hitz egitea, euskalki edo dialekto literarioetaz baino, eta konkretuki bizkaiera literarioaz. Zeri deritxo euskalki literarioa? Idatzizko zereginetarako erabili izan dan edo erabilten dan euskera modu jakin bati.

Euskalki literarioen behar izana nondik heldu dan bistan dago. Esan dogun legez, ahozko euskalkien barruan desbardintasunak egon ohi dira tokitik tokira. Idazteko erabili behar dan berbetiak, barriz, bat eta bardina izatea eskatuten dau, eta orduan idatzizko zereginetarako euskera mueta batu bat

edo bardin bihurturiko bat atonduten da, eta liburuetan, hitzaldietan etab. berau erabilten da.

Dialekto literario honeik gehienetan zelan sortuten direan, gauza jakina da. Tradizino literarioa euki daroe oinarritzat, hau da, idazleak bata bestearen ostean belaunez-belaun bardin idatziz egiten dabeen tradizinoa. Idazleak idatzizko beharretarako eratu eta eregi dabeen euskalki muetea, hori da, bada, euskalki literarioa. Euskalki literarioak ez ditu, bada, aintzat artuten ahozko euskalkiaren barruan bizirik dagozan desbardintasun guztiak. Nahiko baleu bere, ezingo leuke, eta kaltegarri izango litzake, generoa.

Idazleak, tradizinoari sorrerea edo hasierea emon eutsoenak, toki jakin bateko aho euskerea hartuten eben oinarri (batzutan nasaiago, beste batzutan estuago), eta halan, euskalki literarioan toki haretako aho euskerearen markea da ezagun.

Bizkaiera literarioa Markina uriko aho berbeteari loturik dagoela begien bistan dago eta gure literatur kondairatik garbi egiaztuten da hori. Ahoz erabilten dan bizkaierak desbardintasun eta alde handiak ditu tokitik tokira, baina bizkaiera literarioak ez ditu desbardintasun horreik aintzakotzat hartuten. Markina uriko berbeta moduan errime eta sendo oinarriturik dago bizkaiera literarioa. Egia da gero, denborearen egitez eta Markinatik urrun bizi zirean idazleen eraginez, batzutan uri honetako euskerearen ezaugarri batzuk galdu dituela, baina halan da guzti bere, sorlekuari leial irauan izan dau. Gertaera edo jazoera honeik ez dira hain zaharrak: XVIII. hondarreko eta XIX. gizaldikoak dira.

* * *

Nun daben bere iturria, sorrerea edo abiapuntua bizkaiera literarioaren tradizinoak ez da dudarik: Juan Antonio Mogelengan (1745-1804). Bera ez zan markinarra, Eibarren jaioa baino. Gure kide Juan San Martinek haren bataio agiria idoro eban eta gaur hortaz ez dago zalantza izpirik. Baina bere bizitzako zatirik gehiena Mogelek hemen emon eban, bertako arimazain edo erretore izanik, eta bertako jendeaz bat eginik.

Atzerritarra zan jatorriz, abizena edo deiturea bere ez dau euskalduna, Aragoi aldekoa baino, bere ikasketak Euskal Herritik urrun egin zituen, Calatayud-ko Jesuiten Kolejioan. Baina bere eginbidea zintzo beteko baeban, euskerea menderatu behar ebala aurki konturatu zan, eta hartara jarri eta euskaltzaletu zan.

Jaungoikozale gartsua, herriari Jaungoikoaren hitza irakasteaz arduratu zan. Laster prestatu eban liburu bat gai honetaz eta euskeraz. Baina zer euskera mueta erabili eban bere lehenengo liburu honetan? Liburuak ez dira egiten leku bateko jendearentzat bakarrik. Liburuak zabalkundea nahi eta behar dau. Horregaitik bere dudeak izan zituan gure Mogelek, eta ez da harritze-koa. Bere lehenengo liburu handia *Confesio ta Comunioco Sacramentuen*

gañean Eracasteac ez dago bizkaieraz, erdi aldeko euskera zabal baten baino, hau da, gipuzkera zabal baten. Liburua argitaratuteko, barriz, oztupoak izan zituen Estaduaren aldetik, baina Mogelek gora jo eban. Erregeren Ministro bilbotar bat zan, Mariano Luis de Urquijo, eta honen bidez trabea erditik kendu eban.

Urten eban liburuak, baina orduan Bizkaiko abade jaunak hasi jakozan erostaka eta aieneka, Bizkaiko berbetea itzi eta Probintziakoa hartu ebalako. Kritikeak hain gogorrak izan zirean, ze liburuska bat atara behar izan eban Mogelek bere burua zurituteko: *Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcaínas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos*. Bertan dinosku zelako kontrea irunsi behar izan eban. Dino ganera euskalki bi honein arteko desbardintasunak ez direala hainbestearainokoak, eta berak arrazoin guttiz sendoak atara daikezala bere jokabidearen zuzena erakusteko, etab.

Ze arrazointzuk direan honeik ez deusku esaten liburuska honetan, baina erraz uler daiteke: liburuaren zabalkundea. Gero *Confesino Ona* liburua bizkaieraz atara eban, eta hemen zeharka legez emoten deusku arrazoin hori: dino ba ze lehenengo bere liburuaren mila ale zabaldu direla Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroan zehar. Izango ete eban horrelako zabalkunderik bizkaieraz idatzi baleu? Dana dala, badirudi bere herritarren kritikeak imurtxi egin eutsola, apur bat behinik behin, eta handik aurrera bizkaieraa landutera jarriko da. Hor dogu bere obrarik ezagunena, *Peru Abarka*, bera hil eta ia 80 urte geroago agertu zana. Baina beti egon zan beste euskalki eta euskera muetiei edegia.

Frantziako Iraultza handiko garaian Mogelek bere etxean hartuten zituen handik ihesi etozan apaiz eta beste. Halan Iparraldeko euskaldunak ezagututeko erea euki eban. Baten-batek erakutsiko eutsan Lavieuxville-ren *Catichima*, Baionako eliz-barrutian erabilten zana. Haren poza! Kristinau Ikasbidea euskaldun bihotzetan landatutea izan zan Mogelen ardurarik handiena, eta Lapurdiko Ikasbide hau ezagutu ebanean, izugarri gustatu jakon. Maitemindu zan beragaz eta bizkaierara itzuli eban, nahiz eta ez hitzez-hitz, gauza batzuk aldatuz eta egokituz baino. Eta hitzaurrean esaten dau Ikasbide hau gipuzkerara bere itzultzeko asmoa dabela. Tamalez, bizkaierazko itzulpen hori ez zan argitaratu. Arantzazun dago ale bat eta Derion beste bat (biak eskuz idatzirik, jakina). Badogu asmoa Euskaltzaindiko "Lekukoak" sailean bi-biak atarateko: Lavieuxville lapurtarra eta Lavieuxville-Mogel bizkaitarra.

Mogelek lan eskergea egin behar izan eban. Bidea urratuten ebilen. Horregaitik antz emoten jako batzutan zabuka edo zalantzan dabilela. Ez eban bere aurretik aitzindaririk edo gidaririk. Lavieuxvilleren Katiximak hizkera bat guttiz normalizatua eta trebatua erakusten deuskun bitartean, bizkaierazko itzulpenean agertuten dana apur bat esperimentuzkoa dala dirudi, asmaketan eta haztamuka bezela dabilela, eta beharko ibili, tresnea egin barik baegoan.

Izan eban Mogelek adiskide handi bat, bere kidekoa, eta bere kezken partaide zana: Aita Añibarro frantziskotarra, Arratiko semea, Zarauzko komentuko mixiolarietakoa. Hau bere bidea urratuten ibili zan bizkaieraren arloan.

Peru Abarkan euskereari buruz berbetan agiri direan fraidea eta abadea (Fr. Pedro de Urlija y Don Juan de Zandija) duda barik gure adiskide biok dira (Fr. Pedro Antonio de Añibarro eta Don Juan Antonio Moguel). Bien artean eregi eben bizkaiera literarioa, baina beti eta gauza danetan ez zirean eretxi batekoak. Añibarrok ez eban ikusten bizkaiera idatzian zergaitik sartu behar zirean Markinako euskerearen lokalismo batzuk. Esate baterako, hitza, berez, “mendi” baldin bada, eta artikulua “a”, idatz daigun “mendia” eta ez “mendija”; hitza “bete” baldin bada, eta artikulua “a”, jar beite “betea”, eta ez “betia”. “F” letrea euskeratik kendu behar zala zinoan Mogelek. Horretan bere Añibarro ez dago konforme bere lagunagaz. Autortuten dau Markina aldean ezintasun bat dagoela letra hau ebagiteko, baina ez Bizkaiko eskualde-rik gehienetan, eta Añibarrok ondo ekizan gauza honeik, ze misinoak emoten ibiltzen zen herriz-herri.

Hasieratik bertatik bizkaiera literarioaren eskola bi ikusten ditugu, bada: Mogelena, Markinari lotua, eta Añibarroena, apur bat zabalagoa eta lokalismo-erik askatuagoa.

Halan bere, eta lehenengo abidan, Markinakoak hartuko dau indarra. Eta horren arrazoina hau da: bizkaierazko lehenengo idazleak, gehienak behinik behin, zelan edo halan, Markinari lotuak egon zireala. Ez dago izenak gogoratu besterik: Juan Antonio Mogel, eta gero Juan Jose Mogel, bestearen lobeia. Fr. Bartolomé de Santa Teresa, fraide karmeldarra, Markina-Etxebarriko semea; Pedro Astarloa, frantziskotarra, apologistearen anaia: hau jaiotzaz ez zan markinarra, baina berak autortuten dau hemen Markinan igaro ebala haurtzaroa eta horregaitik hemengoa dabela bere euskerea. Jose Antonio Uriarte frantziskotarra, Bonaparte Printzipearen lankidea. Hau ere markinarra ez izan arren, hemen bizi izan zan exkluaztazino garaian.

Idazle mardoska honek emon deuta abiadea eta egiturea bizkaiera literarioari, eta egitura honetan Markinako euskerearen markea argi eta garbi agiri da. Gero Sabino Aranak bere *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburuan sarrera handia emongo deutse idazkeran Markinako euskerearen berezitasunei.

Ezin hasi gaitekez hemen geroagoko eboluzinoa arakatuten. Etorriko dira —zelan ez?—, Markinagaz zer-ikusit handirik ez dabeen idazleak, eta horreke gehiago joko dabe Añibarroren bidetik. Hau zehatz egiaztuteko Txomin Agirre, Etxeita, Azkue, Otxolua, Kirikiño, Ibargutxi, Zarate eta beste batzuen jokabideak aztertu beharko lirake, baina ez dogu astirik. Dana dala, gauza bat esan geinke, huts egiteko beldur handirik bage: bizkaiera literarioak leialtasun handia gorde deusola bere sorlekuari: Markinari.

Batzuek ez dabe ikusi edo autortu gura idazteko erabilten dan hizkerea ez dala morroi huts-soila, esan gura dot, berba egitean erabilten dogunaren morroi, gauza danetan behintzat; baina hori halan da. Gauza bat da berba egitea eta beste bat idaztea. Eta, besteak beste, hauxe da horren arrazoina: udatzizko hizkerek beti bat eta bardina izatea eskatuten dau; hitz egiten dana, barriz, mila aldaeratan banandua egoten da. Orduan idazleari mila aukera aurkeztuten jakoz, eta horietarik bat hautatu behar izaten dau. Baina zein hautatu? Hor izaten dira istiluak. Bidea urratuten ebilenak neke handiko zamea hartu behar izan eban euren-gain. Mogeli ezin uka daitekio merituhau.

* * *

Euskal literatura apur bat agurtu dabenak badaki euskerearen barruan lau euskalki literario dagozala. Ahozko euskalkiak gehiago dira, baina idazlearen arduraz eta langintzaz idazteko atondu edo eregi direanak, lau; hau da: lapurtarra eta zuberioarra Ipar aldean, eta gipuzkerea eta bizkaiera Hegoaldean. Gogora daigun Kanpionek bere Gramatika famatuari haonan eritxola: *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua éuskara*. Beraz, lau idazmolde edo literatur tradizino euskerearen barruan.

Euskaldunok, guztiok alkar jota bere, urri gara, gitxi, esan nahi dot. Euskerea, hizkuntza bat izanik eta lau idazmoldeetan banandua egonik, hortik eskasidade, moztasun eta laburtasun batzuk sortuten jakozala liburuen zabal-kunderako, irakaskuntzarako, administrazinorako eta alkarrekiko hartu-emonetarako, ezin uka.

Eskasidade horreik goitu gurarik sortu da gure egunotan abiadea euskeramodu bat, Euskalerrri guztirako balioko leukeena eregiteko: euskera bat euskaldun guztiona izango dana eta zeregin batzuetarako behinik behin, aukerakoa izango litzakeena.

Asmo hau nahikoa zaharra eta aspaldikoa da, baina aurreragoko testigantzak alde batera itzirik, Eleizalde bergararra izan zan arazoa mahai ganean ipini ebana Oñatin, Eusko Ikaskuntzako Batzarrean 1918. urtean. Handik berehala Euskaltzaindia sortu zan eta beronen Arautegi edo Estatu-toetan eginkizun hau egotzi jakon berari, hots, guztion euskera hori eregiteko ardurea har eiala. Eta gauza ezaguna da lehenengo Euskaltzainburuak, hau da, Azkuek, zelako ahalegina ipini eban guztion euskera hau osotuten, bai teoriarik eta bai praktikan bere. Eta bardin Sebero Altube eta Olabide euskaltzainak bere. Eta aitatu ditudan laurok —Eleizalde, Azkue, Altube, Olabide— bizkaitarrak dira euskalkiz.

Behin baino gehiagotan esan dot bizkaitarrak izan direala guztion euskera baten behar izan hori gehienik sentidu dabeenak eta asmo horren alde gehien agertu direanak. Dinodanaren testigutzat, orainsu aitatu ditudanez ganera, beste izen honeik atara daikeguz: Garitaonaindia, Andima, Zaitegi, Aresti, Berriatua. Mogelen kasua gorago ikusi dogu. Txomin Agirrek bere,

Kresala bizkaieraz idatzi eban, baina *Garoa* gipuzkeraz. Euskal idazle bizkaitarrak, bere euskalkia apur bat Euskal Herriko bazterrean dagoelako eta Bilboko uriburua euskaldun ez dalako, nunbait, beti sentidu dau tresna zabalago baten behar izan hori.

Dana dala, euskereak tresna bat edukitzea, hizkera standard bat, Euskal Herri guztirako balioko dabena, mesede baino ez da.

Baina horrek esan nahi ete dau lehengo euskalki literarioak galerazo edo baztertu behar direala? Ez, inondik bere. Euskaltzaindiaren jarrera honetan garbi dago. Berak euskera batua bultzatu gura dau. Badaiki, ganera, neurri handi baten, horretarako sortua izan zala, baina euskalki literarioak bere hor dagoz eta idazmueta batzuetarako euskera batua baino egokiagoak dira. Beraz, batak ez dau bestea kentzen.

Euskaltzaindiak nahi dau, bada, bizkaieria gorde daitean eta landu daitean. Orain, zer moduzko bizkaieria? Edozein? Ez. Batzutan bizkaierearen aitzakiaz edozer gauza saldu ohi da (1). Bizkaiera literarioak badau egitura bat, eta tradizio bat: tradizio horri leial dagoena, hori da bizkaiera jatorra. Euskaltzaindiak ez dau nahi euskaldunon artean horma eta hesiak direan baino handiagoak egiten ibiltea eta euskerea gero eta gehiago zatikatutea. Badaiki eta, hortik ez datorrela gauza onik.

Eta hizkuntza guztirako ortografia bat erabagi daben ezkerro, Euskaltzaindiak gura dau bizkaieraz idaztean bere hori gorde daiteala. Baldintza batzuk gorderik, Euskaltzaindiak begi onez ikusten dau bizkaieria landutea, eta baita irakaskuntzan irakastea bere. Gauza honetaz Bergarako Biltzarraren ostean Euskaltzaindiak agiri bat atara eban: "Euskara batua, euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak" **Euskera** (1979), 101; eta apur bat geroago beste bat: "Euskara batua eta euskalkiak irakaskuntzan" **Euskera** (1979), 697. Lehengo Agiri horretan baldintza bi gorde beharrekoak aitatuten dira euskalkien landutea onerako eta ez kalterako, gerta daitean: Ortografia orokorrari eta hizkuntzearen azpiegiturari jaramon egitea.

Batzuek Euskaltzaindia gogor hartu daroe euskera batuaren alde dagoelako, eta beste batzuk, barriz, euskalkien alde dagoelako. Baina Euskaltzaindiak uste dau bai bata eta bai bestea bere egin behar dabela.

Laster izango dira urte bi Agiri bat zabaldu zala. Bertan esaten zan Bizkaian euskerea galduz doiala, eta horren erruak euskera batuari egozten jakozan. Jaungoikoaren amoriarren, ez gaitezan ibil aker baltz baten bila, erru guztiak hari egozteko! Jokabide horregaz ez dogu besterik egingo geure buruak itsu bihurtu baino. Euskereak aje asko eta larriak ditu, bai Bizkaian eta bai beste eskualdeetan bere, eta nahikoa lan izango dogu bizirik ataraten.

(1) Bueno, esan behar da euskera batuaz bere gauza bera jazoten dala. Euskaltzaindiak —bistan da— ezin dau onartu euskera batuaren izenean esaten edo idazten dan guztia.

Nik ez dot uste aje guzti honeintzat “panazea” bat bakarra dagoenik: ez euskalkia eta ez euskera batua bera bere. Mueta askotako eta alde askotako erre-medio eta sendagaiak beharko dira. Eta lehenengo eta behin, euskalduna bera zinez, eta ez itxuraz bakarrik, dendatutea.

Baina euskalkiaren barruan kiribildurik egotea, oraintxe litzakigu inoizko kalteginena. Lehenago gizona bere zuloan sarturik bizi zan, gaur ez, alkarrekiko hartu-emonak gero eta handiagoak dira. Nik ez neuke nahi neure herritarrak trenan gal dagien. Bizkaitar handi hareik —Mogel, Azkue, Txomin Agirre eta bestek— agertu eben zabaltasunari eta edegitasunari eutsi deiogun. Beraz, bizkaierari “bai”, eta euskera batuari bere “bai”, esan deiogun.

Amaituteko, berba bat Euskaltzaindiak hemen Markinan egun honeitan egin daben lanari buruz. Askotan entzun eta irakurri izan dogu Euskaltzaindiak herriko euskereari eta euskalkiei ez deusela jaramonik egiten. Baina Euskaltzaindiak badau batzorde bat Euskalkiena deritxona. Eta, hain zuzen, batzorde hau batu da hemen egun honeitan. Zetarako? Herri euskerearen bilketak zelan egin arakatuteko. Bilketak egin nahi ditugu Euskal Herri guztian barna Euskerearen Atlasa osotuteko asmoz. Obra handia izango da, urte askotako lana. Baina honelako obra bat ezin eroan leike aurrera plan zehatz bat egin bage, antolaketa bat bage, eta hori egitera batu da Euskaltzaindia, nun eta Markinan. Egun baten esan ahal izango da Markinatik urten ebalda Euskerearen Atlasa zertu eban talde bizkorrak.

Eskerrak emon gura deusdez lanean jardun dabeen guztiei eta batez bere atzerritik guri eskua emotera etorri jakuzan jaun jakintsuei.

Eta —esan bage doa— eskerrik beroenak Markinako Alkate jaun, udalaxe eta herriari egin deuskuzuen abegi ezin hobegaitik.